

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига 6
том 1

НАУКА И ИДЕНТИТЕТ

ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Пале, 21 - 22. мај 2011.)

Пале, 2012

ОСВРТ НА ЛЕКSIKY У ПРИПОВЈЕДАЧКОМ ДЈЕЛУ Ћ. ДАМЈАНОВИЋА

У прилично обимној литератури о приповједачком раду Ћуре Дамјановића безмало сва пажња до сада била је посвећена питањима која углавном сападају у домен књижевне критике. Мало ко се освртао на језичке особености његовог прозног дјела, а ако и јесте, то се сводило на штуро запажање о „језичкој свјезини прознога израза“. О каквој *свјезини* је ријеч и којим се језичким средствима она дочарава, остало нам је потпуно непознато. А како језичка свјезина стоји у чврстој вези с избором локализама, ријетких и заборављених ријечи, с творбом нових ријечи (изведеница и сложеница), с вјештином њиховог уткивања у књижевно дјело – овај рад износи на видјело управо ону лексику за којом је Ћ. Дамјановић посезао као језички иноватор.

Индивидуални језички елементи у дјелу прозног писца или пјесника су широк и прилично уопштен појам који може да обухвата различите елементе језичке структуре. Знатан број писаца српске књижевности (различитих раздобља и књижевних праваца) испољавао је стваралачки однос према појединим елементима, махом према иновацијама у лексици и творби ријечи, а поједини (као нпр. Лаза Костић, М. Настасијевић или М. Црњански) и према другим доменима у структури умјетничког текста, као што су нпр. синтаксичка структура реченице или склопови шире прозне или поетске цјелине – утичући на тај начин и на размицање и ширење граница устаљене језичке правилности.

Скерлићеве и Белићеве тежње у језичкој политици биле су усмјерене на начело: *писати што бољим књижевним језиком*. Отуда није чудо што су се и један и други критички освргали на језик појединих писаца, указивали на његове слабости или недостатке. Скерлић нпр. на општу језичку слику у дјелу Б. Станковића: „Он тешко, каткада и неправилно пише“ (Skerlić 1950: 272); Белић осуђујући језичке експерименте и комбинаторику у структури реченице у дјелу М. Настасијевића (Белић 1933: 257–262). И заиста, Настасијевићев језик и стил одликује сажет, лапидаран израз, у синтаксичкој структури реченице пуно је крњих глагола, ивнерзних облика, пуно испуштених реченичких чланова. Међутим, у новијим круговима критичара Настасијевићево дјело оцијењено је као дјело највиших умјетничких домета, а савремени степен развитка српског језика данас, по-

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

десан је оквир за такав језик у умјетничком дјелу, за тако самосвојан и, рекло би се, непоновљив стил (Радовић-Тешић 2008: 402).

Индивидуализми (као посебан лексички слој у лексичком фонду) махом се јављају код оних писаца који имају наглашен однос према језчком стваралаштву, који употребом нових ријечи постижу изразиту сугестивност у стварању поетских слика, дочаравању ритма и музичког угођаја стиха, у сликању спољњег, ванјезичког свијета (Ивановић 2011: 79).

Стваралачки однос према грађењу нових ријечи, према индивидуализмима или индивидуалној лексици, поодавно су испољили романтичари: Ђ. Марковић Кодер (једина до краја уобличена Кодерова збирка и у наслову носи посве загонетну кованицу: *Роморанка*), С. М. Сарајлија, Ј. Костић; модернисти: С. Винавер или пјесник и преводилац Р. Кошутић, а испољавају га и савремени аутори, поглавито пјесници.

Ако је смрћу Ђуре Дамјановићева „затворена ковачница најљепших ријечи које један писац може исковати“ – како се сликовито изразио књижевник Слободан Јанковић опраштајући се од овог угледног и даровитог пјесника и приповједача у фебруару 2009. године – национална ковачница нових ријечи дјелотворна је и активна и данас, као што је била дјелотворна и на самом почетку стварања данашњег језика вуковског типа.

Стваралачки однос према језику као средству уобличавања умјетничке истине карактеристичан је, како за најранији период његовог књижевног стварања, како за поезију и прозу, тако и за позне радове есејистичке природе. О овом посљедњем, поводом Дамјановићеве књиге *Поезија и језик поезије Милоша Црњанског*, лијепо се изразила Зорица Турјачанин: „Ђуро Дамјановић није успио да [...] потисне свој темперамент, разбарушеност, склоност ка стилским експериментима и творачким потезима преобликовања ријечи“ (Турјачанин 2006). У Дамјановићевој збирци кратких прича или записа *Моји земљаци* осјећа се посебно брижан однос према језику на различитим нивоима језичке структуре. Поред посебног односа према лексици и реченица је оно што плијени: лака, гипка и растеређена сувишних реченичких чланова, каткад с уобичајеним поретком реченичких чланова, каткад с инверзним поретком, каткад с поновљеним реченичким дијеловима – обично у оним прозним пасајима гдје писац посеже за понављањем као средством за сугестивно сликање својих јунака.

У овом осврту нешто усредсређеније се посматра само лексика записа *Моји земљаци*.

Један лексички слој Дамјановићевог прозног дјела чине *локализми* или *завичајна лексика*. Махом су то именице као што су:

упатија ж: Ту има сваке упатије (стр. 24);

дујда ж (=свињче): Немам ни дујде ни прасета (стр. 20);

сутурма ж: И сва остала друга небеска сутурма (стр. 42);

трбулесница: Пустило то трбулеснице ко доктури (стр. 47);

асолт м: И ћеста између шора асолт (стр. 51);

чечавка ж: Алекса је оставио [...] своју крушку чечавку (стр. 111);

подумент м: Кућа сарајевског месара [...] што је почивала на подументу од говеђих бутова (стр. 132).

То је жива народна лексика карактеристична за шири крај између Врбаса, планине Мањаче и ријеке Гомјенице (нешто од ове лексике већ се нашло у дјелу Дамјановићевог земљака, великог приповједача Петра Кочића). У дјелу Ђ. Дамјановића ова лексика није набацана тек тако, већ је с изузетним осјећањем за ријеч, за њену улогу и боју, вјешто уткивана у приповједачке токове посебно у оним дијеловима прознога текста гдје се приповиједање у првом лицу намеће као приповједачка техника. Тад ликови Дамјановићевих прича говоре довитљиво, живо и непосредно о себи, а ријечи локалног карактера оплемењују и оно што они казују и цио прозни текст.

Завичајног су поријекла и бројни изрази. Произашли из какве локалне згоде, догађаја или анегдоте, увијек су брижно бирани и вјешто уклопљени у прозни текст, нпр. *вуцати се ко Јарића погача* (= вући се, потуцати се): И ја сам се свукуда вуцо ко Јарића погача (стр. 115).

Сличну улогу имају и Дамјановићеве *кованице*, ријечи које у лексичком фонду српског језика имају свој континуитет, а на основу континуитета могуће је пратити творбене обрасце, мотивисаност и значење таквих ријечи.

Неке су се кованице одомаћиле у књижевним дјелима (као нпр. лексема *зуј*). Она се провлачи кроз повелик број извора, од народних пословица до дјела Д. Киша (исп. Речник САНУ). Овакав творбени образац (глаголска основа и нулити именички суфикс)¹ засигурно је био познат и аутору записа *Моји земљаци*, али изненађујуће је изналажење нових глагола погодних за грађење именица по већ препознатљивом творбеном моделу, нпр.:

чуј м: Кад ме ноћу пробуди пјевање пјетлова или неки други чуј (стр. 99);

наћ м: То [лисица] је мој први и последњи наћ (стр. 114);

раскућ, -и ж: У овој раскући ничијој (стр. 20) (лексема *раскућ* посвједочена је и у дјелу М. Лалића; исп. *Речник МС*).

Овај творбени модел карактеристичан је углавном за поетски језик, а у поетском језику такве су изведенице условљене поетским законима, тј. метром и сликом – како их је одредила Олга Ристић.¹

Већ постојећи творбени обрасци Дамјановићу су служили као подстрек за стварање нових ријечи. Свједочанство за ово су топоними са суфиксом *-ово* (*Речник САНУ*: Каменово, Дреново), за којег И. Клајн тврди да је „скоро искључиво топономастички суфикс“ (Клајн 2003: 176). Такав

¹ Образлажући глаголске именице *бег*, *брст*, *вез* итд., О. Ристић је своја запажања свела на овај начин: „Печат оваквог стварања носе глаголске именице, са значењем резултата вршења (извршења) какве галголске радње, процеса, добивене не додавањем неког суфикса, већ обратно, сужавањем, свођењем на саму глаголску основу, али функционално опредељене као именице“ (Ристић 1970: 445).

суфикс везује се за именичке основе, а изведеницама с овим суфиксом именује се мјесто с изобиљем оног што означава именица у основи. У Дамјановићевим записима то су *глогово* и *бујадово*:

Кроз [...] глогово и бујадово, избио сам на Друм (стр. 25).

У оваквим случајевима постоји могућност да се нешто што у народу постоји као жива ријеч одреди као индивидуализам, а не као локализам. Па ако би се и то десило², то не би представљало велико огрешење према лексичком систему као цјелини.

Остале изведене именице:

раколица ж: Тачно дванаест онијех главрати раколица (стр. 8);

дишњача ж: Нек ме [дувански дим] уије по сувијем дишњачама (стр. 9) (иста лексема потврђена је у Цариградском гласнику из 1895, исп. *Речник САНУ*);

неукица ж: Да би заштитио мене грешну, младу неукицу (стр. 18);

дивљача ж (= дивљина): У оној тамо дивљачи (стр. 20);

трубље с: Данас у том трубљу, љубичастом и чујном, ја видим почетак и крај (стр. 111);

близија ж: Јесу ли у Бачкој куће у близини, ил су, вако, подаље (стр. 51);

трећинар м: Она је надживјела [...] десетаре и трећинаре (стр. 144);

брукалица ж (: друкати, према њем. drucken): И све младо женско на послу, грешна дјеца, а брукају на брукалицу (стр. 31);

тугоменга м зб. (: документа): Тугоменга се погубила, а на ријеч ти данас [...] нико не вјерује (стр. 40).

Има и оних што се у великим описним рјечницима сврставају међу шалјиву лексику, као нпр. *чауш* м (: кауч): А шта је чауш чудан кревет (стр. 40); *свенгели* м мн.: Тако ти *свенгела*, баба би требала (стр. 41).

Посебно мјесто у збирци *Моји земљаци* чине сложенице. Уз лексичку локалног значаја оне су и најбројније, а ако би биле уврштене у општи лексикон српског језика, испоставило би се да оне чине индивидуалне и посве оригиналне лексичке креације, иако и међу њима има већ познатих, успјелих и у лексикографској пракси прихваћених сложеница, нпр.

рукотвор м (= рукотворина): Лик ... радозналих очију које при депању милују рукотвор (стр. 129) (с истим значењем лексему *рукотвор* налазимо и у дјелу Ж. Жујовић, *Речник МС*);

кметодер м: Она је надживјела [...] и разне друге кметодере (стр. 144) (иста лексема и код М. Карановића, *Речник МС*).

Да би сложеница стекла свој легитимитет у лексичком фонду неопходно је јединство функције њених саставница, значења и облика (Белић 1958: 271, Стевановић 1981: 415). Као језички иноватор, Ђ. Дамјановић је

² Речник САНУ обухватио је 16 лексема с основом *бујад-*, међу њима и већи број локализама, а с основом *глог-* знатно већи број.

радо прибјегавао стварању сложеница. У његовој прози то су редовно креације проистекле из пера свевидећег приповједача (техника приповиједања у 3. лицу), а посве је ријетко да дотад непознату сложеницу или изведеницу употријеби и когод од његових литерарних јунака, као нпр. Станко Драгојевић: *сверадник* м: Код Лазара сам био [...] водониша, дрвноша, сверадник (стр. 12).

Приповједач Ђуро Дамјановић испољио је мајсторство у стварању сложеница скројених махом на већ постојећим творбеним обрасцима, мада има и оних чији се чланови опиру успостављању сложене лексичке форме, нпр.

заградпут м: Има већ дуго како се [сепетар Мирко Божић, коментар аутора] са сепетима не виђа на заградпуту (стр. 62).

Новосковане сложеницама схватао је као одређено стилско средство, као приповједачки манир који га је каткад подстицао на стварање читавих сплетова чији би чланови били у истом духу, у значењском и функционалном погледу ослањени један на други, нпр.

гулиглоба ж: Једна царска сорта жита, по имену гулиглоба (стр. 135);

гулидоба с: Она је [родна кућа Кочићева, коментар аутора] надживјела аге и бегове, десетаре и трећинаре [...] који су се, у прошла гулидоба, јатили око ње (стр. 144).

Остале сложене именице:

мудокеса ж: Из овнонске мудокесе (стр. 59);

причобачка ж: Још ћемо [...] слушати Грујину причобачку (стр. 46);

клинозубље с: Урезао је неку врсту шара, у облику клинозубља (стр. 129);

лулопуш м: Испразни један лулопуш (стр. 60);

плоскостој м: Постоље плоске (или плоскостој) (стр. 128);

граноњих м: Без шума и граноњиха (стр. 133);

теглимарва ж: Зашта је ова гриваста теглимарва ождријебљена (стр. 61);

падолист м: Без прољећа и падолиста (стр. 133);

немаништник м: Душан Ћуткови немаништник (стр. 54);

Упоредо са сложеним именицама као оригиналним лексичким јединицама, у збирци приповиједака *Моји земљаци* егзистирају и придјевске сложенице, нпр.

бљутоморан, -рна, -рно: Све ми [...] било бетли, бљутоморно (стр. 19);

крпиципелни, -а, -о: Код Авдулиног крпиципелног дућана (стр. 60);

гуликожни, -а, -о: Пред диктаторском пушком и гуликожним параграфом (стр. 138).

Свакако да би се у овој невеликој збирци могао да нађе још повећи број сложених ријечи (именица и придјева), али голо изналажење сложеница не представља наш циљ.

Литература

- Бабић 1986: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Globus.
- Белић 1933: А. Белић, Насиље над језиком, Београд: *Наш језик*, година I, св. 9, Лингвистичко друштво у Београду, 257–262.
- Белић 1958: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, књ. I, Београд: Нолит.
- Ивановић 2011: Н. Ивановић, Индивидуална лексика у српском језику: творбено-семантичке одлике класе именица (на материјалу из Речника САНУ), Крагујевац: *Савремена проучавања језика и књижевности* (зборник радова), књ. I, 79–94.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2. (*суфиксација и конверзија*), Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад: Матица српска.
- Радовић-Тешић 2008: М. Радовић-Тешић, Уклопљеност ауторске и индивидуалне лексике писца у општекњижевни лексички фонд, Крагујевац: *Српски језик у контексту* (зборник радова), књ. I, 399—405.
- Речник МС 1967–1973: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Речник САНУ 1959–2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1—17, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ристић 1969/1970: О. Ристић, Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника, Београд: *Јужнословенски филолог*, књ. XXIII, св. 1–2, 219–320, св. 3–4, 387–451.
- Скрелић 1950: J. Skerlić, *Odabrane kritike*, Biblioteka „Jugoslovenski pisci“, Zagreb: Zora.
- Станојчић 1967: Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije, nј. XI.
- Стевановић 1981: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Београд: Научна књига.
- Турјачанин 2006: З. Турјачанин, Ђуро Дамјановић: Поезија и језик поезије Милоша Црњанског (приказ), Мостар: *Мост*, часопис за образовање, науку и културу, бр. 195.